

מעמדו ותפקידו של בית הדין הגדול

מקורות – (א) הוריות ב. משנה; תוספות ד"ה הורו בית דין, הורו לה; משנה ה. "הורו בית דין של אחד מן השבטים", רמב"ן על התורה דברים ט"ז, יח.

(ב) בית דין של יותר משבעים ואחד – תוספתא הוריות פ"א ה"ג, גמרא ג: "אמר רבי יונתן...", רמב"ם הל' סנהדרין פ"ט ה"ג ומשנה למלך שם; רמב"ם הל' סנהדרין פ"ה ה"א, והל' ממרים פ"א ה"א ופ"ב ה"ב.

(ג) סנהדרין שלא בזמן הבית – רמב"ם בספר המצוות עשה קנ"ג, השגות הרמב"ן שם; רמב"ן על התורה שמות כ"ב, כז.

(ד) דיינים פסולים – רמב"ם הל' סנהדרין פ"ב ה"א; גיטין נז: "מבני בניו של סנחריב..."; משנה וגמרא הוריות ד; ירושלמי שם; יבמות קא: "אמר רבא גר דן את חברו...", רש"י שם, תוספות שם מה: ד"ה כיון, 'קצות' סימן ז' ס"ק א.

בשיעור הקודם התחלנו לבאר את המילים הראשונות במסכת הוריות – "הורו בית דין", ועסקנו בשאלה מהי הוראה. בשיעור זה נבאר מהו בית הדין שעליו מדובר במשנה. התוספות על אתר מתייחסים לשאלה זו:

"הורו בית דין – הם סנהדרי גדולה, כדדרשינן בתורת כהנים: 'עדת ישראל' – עדה המיוחדת בישראל, זו סנהדרי גדולה" (תוספות הוריות ב. ד"ה הורו בית דין).

התוספות מבארים שבית הדין שבו עוסקת המשנה הוא סנהדרין הגדולה. חיוב 'פר העלם דבר' קיים דווקא בהוראה של בית דין זה.

אמנם, כפי שראינו בשיעור הקודם¹, בהמשך הסוגיה משווה הגמרא בין ההוראה שעליה מדובר במשנתנו לבין הוראה של בית דין המתירים לאישה להינשא. השוואה זו מלמדת לכאורה שהסוגיה אינה עוסקת דווקא בבית הדין הגדול, אלא בבית דין רגיל העוסק בדיני איסור והיתר.

ניתן ליישב קושיה זו בשני אופנים. ראשית, ניתן לומר שגם בית הדין הגדול עסקו לעיתים בסוגיות של איסור והיתר, כאשר הערכאות הנמוכות יותר לא הצליחו להגיע

1 לעיל עמ' 12.

להכרעה ברורה². ייתכן שהמשנה בעניין היתר האישה להינשא עסקה גם במקרה שבו בית הדין הגדול הם שהורו בעניינה, ולכן ניתן להשוותה למשנתנו.

ניתן לתרץ גם בכיוון אחר. המשנה שמצטטת הגמרא אכן עוסקת בבית דין רגיל שאינו יכול להתחייב ב'פר העלם דבר'. עם זאת עדיין ניתן ללמוד משם על הגדרת המונח "הוראה". נראה שזו כוונת התוספות על אתר בתירוצם לקושיה זו:

"הורו לה בית דין להנשא – האי בית דין אינו סנהדרין גדולה שהרי בית דין יכולין להתירה לינשא, ומכל מקום הני נמי אית להו האי דינא שאם עשתה כמו שהורו היתה פטורה, כיון שתולה בבית דין" (תוספות שם ד"ה הורו לה).

לפי התוספות, ההשוואה בין בית הדין שהורו לאישה להינשא לבין בית הדין שבמשנתנו אינה לעניין חיוב הקרבן. ההשוואה באה ללמד על עצם המונח "הוראה". הנפקא-מינה במשנה היא לעניין הפטור מקרבן של האישה שסמכה על ההוראה ולא לעניין חיוב בית הדין על ההוראה.

דברי התוספות בתחילת הסוגיה, לפיהם רק הוראה של בית הדין הגדול מחייבת ב'פר העלם דבר', הם כשיטת חכמים במשנה להלן (ה). רבי יהודה במשנה שם חולק על חכמים, וסובר שניתן להתחייב ב'פר העלם דבר' על פי הוראה של בתי דין נוספים:

"הורו בית דין של אחד מן השבטים ועשה אותו השבט על פיהן – אותו שבט הוא חייב, ושאר כל השבטים פטורין, דברי רבי יהודה.
וחכמים אומרים: אין חייבין אלא על הוריות בית דין הגדול בלבד" (משנה הוריות ה).

רבי יהודה סובר שלכל שבט יש סנהדרין במעמד דומה למעמד של בית הדין הגדול, ולכן כל שבט יכול להתחייב ב'פר העלם דבר' בפני עצמו. את שיטת חכמים, החולקים על רבי יהודה, אפשר לפרש בשני אופנים:

א. לדעת חכמים אין לבית הדין של השבט מעמד מיוחד.
ב. חכמים מכירים במעמדו המיוחד של בית הדין הגדול של כל שבט, אך לדעתם מעמד זה אינו מספיק כדי לחייבם ב'פר העלם דבר' של ציבור.

הרמב"ן על התורה בפרשת שופטים מצדד בהבנה השנייה:

2 עיין רמב"ם הל' ממרים פ"א ה"ד.

”ויתכן לפרש, שחייב הכתוב למנות בית דין על כל השבט והוא ישפוט את כולם... כדרך שסנהדרין גדולה ממונה על כל בתי דינין של כל ישראל, כך יהא בית דין אחד ממונה על כל שבט ושבט... וזה הבית דין הוא המוזכר במסכת הוריות, ששנינו בו: 'הורו בית דין של אחד מן השבטים ועשה אותו השבט על פיהם אותו השבט חייב ושאר השבטים פטורים'” (רמב"ן דברים ט"ז יח).

הרמב"ן סומך את דבריו על דברי רבי יהודה במשנה, אף על פי שהם לא נפסקו להלכה. נראה שלדעת הרמב"ן גם חכמים מכירים בקיומו ובמעמדו של בית הדין השבטי. חכמים סוברים שהוראה של בית הדין של השבט אינה יכולה לחייב ב'פר העלם דבר', אך לעניינים אחרים, כגון קביעת גזירות ותקנות, יש לו מעמד דומה למעמד הסנהדרין³.

תפקידו השונים של בית הדין הגדול

כאמור, להלכה אנו פוסקים שרק הוראה של בית הדין הגדול יכולה לחייב ב'פר העלם דבר של ציבור'. בשיעור זה ננסה לברר מהם תפקידו של בית הדין הגדול, ואילו הלכות הנוגעות אליו נגזרות מההבדלים בין התפקידים השונים.

נקודת המוצא לדיוננו נמצאת בגמרא להלן ג:.. רבי יונתן שם קובע (על פי התוספתא פ"א ה"ג) שיש חיוב ב'פר העלם דבר' רק כאשר כל חבריו של בית הדין הגדול, ללא יוצא מן הכלל, טעו בהוראה:

”אמר רבי יונתן: מאה שישבו להורות – אין חייבין עד שיורו כולן, שנאמר: זאם כל עדת ישראל ישגו – עד שישגו כולן” (הוריות ג:).

בהמשך הסוגיה נדחים דבריו של רבי יונתן. להלכה גם אם חלק מהדיינים לא היו שותפים להוראה המוטעית עדיין ישנו חיוב קרבן. עם זאת, אגב הדברים אנו למדים, שלפי רבי יונתן ייתכן מצב שבו בבית הדין הגדול יושבים מאה דיינים. אפשרות זו עומדת לכאורה בסתירה למשנה במסכת סנהדרין. המשנה שם דנה בבית דין של עשרים ושלושה שלא הצליחו להגיע להכרעה ברורה. לפי המשנה יש להוסיף לבית הדין זוגות של דיינים, עד שמגיעים לבית דין של שבעים ואחד:

3 כמובן, יש מקום לברור מעמיק יותר לגבי ההקבלה בין הסנהדרין השבטית לסנהדרין הגדולה. הרמב"ן הנ"ל הצביע על כמה נקודות דמיון ביניהן, אך עדיין לא ברור האם בית הדין השבטי הוא אכן סוג מסוים של סנהדרין גדולה, או שמא מדובר על שני גופים שונים מהותית, שרק כמה הלכות משותפות לשניהם. עיי' גם בספר 'אפיקי יהודה', ספר הזיכרון לרב יהודה גרשוני זצ"ל, עמ' 229-241.

יזכמה מוסיפין? שנים שנים, עד שבעים ואחד...

שלישים וששה מחייבין ושלישים וחמשה מוכין – דנין אלו כנגד אלו עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המוכין” (משנה סנהדרין מ.).

על פי המשנה הזו פסק הרמב"ם שאין אפשרות להוסיף דיינים לבית הדין הגדול:

”בית דין הגדול שבא להם מחלוקת בין בדיני נפשות בין בדיני ממונות בין בדיני תורה – אין מוסיפין עליהן אלא דנין אלו כנגד אלו והולכין אחר הרוב שלהן, ואם בדין אחד מן הנהרגין נחלקו דנין אלו כנגד אלו עד שיפטר והוה או יתחייב” (רמב"ם הל' סנהדרין פ"ט ה"ג).

כאמור, דבריו של רבי יונתן, המתאר מצב שבו בבית הדין הגדול יושבים מאה דיינים, עומדים בסתירה לכאורה לפסק זה של הרמב"ם על פי המשנה. ב'משנה למלך' על אתר ניסה להתמודד עם קושיה זו:

”מכאן קשיא לי הא דאמרינן בפרק קמא דהוריות: אמר ר' יונתן מאה שישבו להורות אין חייבין עד שיעורו כולם, דהיכי משכחת לה מאה שישבו להורות... ואולי כונת ר' יונתן היא, דאפילו אם עברו וישבו יותר מע"א דבעינן דעת כולם, אף על פי שהוספין אינן מן המניין... ועיין בספר 'באר שבע' שעמד בכל זה” (משנה למלך שם).

הגר"ד הציע ליישב את קושיית ה'משנה למלך' וה'באר שבע' על פי הבחנה בין שני תפקידים שונים המוטלים על בית הדין הגדול⁴:

א. בית הדין הגדול הוא נציג של כנסת ישראל. מכוח נציגות זו, מוטלות עליו חובות ממשלתיות וחובות טקסיות-פורמליות שונות, כגון: עיבור שנים, הרחבת העזרה, מינוי מלך, יציאה למלחמה, עגלה ערופה ועוד. הרמב"ם בהלכות סנהדרין סוקר את החובות הללו, לצד חובות נוספות המוטלות על בית הדין מתוקף היותו הערכאה הפלילית הגבוהה ביותר:

”אין מעמידין מלך אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, ואין עושין סנהדרי קטנה לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, ואין דנין לא את השבט שהודח כולו ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול בדיני נפשות אלא בבית דין הגדול...”

וכן אין עושין זקן ממרא ולא עושין עיר הנדחת ולא משקין את הסוטה אלא בבית דין

4 הראשון שהצביע על הבחנה זו היה הגר"ז (זבחים י"ח א). המהלך של הגר"ד מבואר ב'שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל', כרך ב', עמודים ריג-ריז במהדורת מוסד הרב קוק.

הגדול, ואין מוסיפין על העיר ועל העורות ולא מוציאין למלחמת הרשות ולמדידת החלל אלא על פי בית דין הגדול, שנאמר 'כל הדבר הגדול יביאו אליך' " (רמב"ם הל' סנהדרין פ"ה ה"א).

ב. בית הדין הגדול אחראי על שמירת המסורת של תורה שבעל פה והנחלתה לדורות הבאים. אחריות זו מחייבת את בית הדין להכריע בפירוש התורה ובקביעת ההלכה. תפקיד זה של בית הדין הגדול מבואר ברמב"ם בהלכות ממרים:

"בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן הבטיחה תורה שנאמר 'על פי התורה אשר יורוך' זו מצות עשה, וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן" (רמב"ם הל' ממרים פ"א ה"א).

ההבנה הפשוטה היא ששני התיאורים, בהלכות סנהדרין ובהלכות ממרים, עוסקים באותו בית דין, אלא שבכל מקום מתאר הרמב"ם תפקיד אחר של בית הדין: תפקיד ממשלתי-טקסי מחד, ותפקיד תורני-הלכתי מאידך.

אולם, הגר"ד טען ששני התפקידים האלה אינם חייבים להתבצע על ידי אותו בית דין. כיוון שהרמב"ם פיצל את התיאור של בית הדין לשני מקומות שונים, ייתכן בהחלט מצב שבו קיימים שני בתי דין, שכל אחד מהם ממונה על אחד מן התפקידים הנ"ל.

על פי הבנה זו, עשויים להיות הבדלים הלכתיים בין בית הדין הממשלתי-טקסי לבין בית הדין התורני-הלכתי. בדרך זו הציע הגר"ד ליישב את הקושיה דלעיל בעניין מספר הדיינים בבית הדין. ההלכה הקובעת שאין להוסיף על שבעים ואחד דיינים עוסקת בבית הדין שתפקידו הוא ממשלתי-טקסי. "כללי הטקס" מחייבים שבבית הדין יהיה מספר קבוע של דיינים, ואין להוסיף עליו.

לעומת זאת, בית הדין שהוראתו מחייבת ב'פר העלם דבר' הוא בית הדין התורני-הלכתי, שהרי זהו בית הדין שתפקידו להורות הלכה לישראל. בבית הדין הזה אין מגבלה על מספר הדיינים. אדרבה – ככל שיהיו בו יותר דיינים כך תתלבן ההלכה לאשורה ביתר שאת. לפיכך, במסגרת הלכות 'פר העלם דבר', יש מקום לדבריו של רבי יונתן, המתאר מצב שבו בבית הדין יושבים מאה דיינים.

חידושו של הגר"ד מאפשר לנו לומר, שגם להלכה יש מקום לבית דין שבו יושבים יותר משבעים ואחד דיינים, כאשר מדובר בבית הדין שתפקידו הוא תורני-הלכתי.

אמנם דעתו של רבי יונתן שכל מאה הדיינים צריכים להורות בטעות נדחית להלכה, אך עצם הקביעה שקיים בית דין של מאה דיינים עשויה להיות נכונה גם למסקנה.

אולם, על אף הצעתו המבריקה של הגר"ד, למעשה קשה לומר זאת בדעת הרמב"ם. הרמב"ם בהלכות ממרים עוסק בבית הדין בתפקידו התורני-הלכתי. בהמשך ההלכות מביא הרמב"ם את ההלכה הקובעת שבית דין אינו יכול לבטל דברי בית דין אחד אלא אם כן הוא גדול ממנו בחכמה ובמניין. על כך מקשה הרמב"ם:

ויהיאך יהיו גדולים מהם במנין, הואיל וכל בית דין ובית דין של שבעים ואחד הוא? זה מנין חכמי הדור שהסכימו וקבלו הדבר שאמרו בית דין הגדול ולא חלקו בו?

(רמב"ם הל' ממרים פ"ב ה"ב).

נראה בבירור מדברי הרמב"ם שגם בבית הדין התורני-הלכתי יש שבעים ואחד דיינים ולא יותר⁵. מסתבר אם כן להבין, שבמסקנת הסוגיה נדחים לחלוטין דבריו של רבי יונתן, וגם עצם האפשרות שיתקיים בית דין של מאה דיינים אינה קיימת יותר. אמנם גם לפי המסקנה עדיין יש מקום לפיצול בין שני תפקידי בית הדין הגדול, אך ההבדל בין שני התפקידים אינו בא לידי ביטוי במספר הדיינים, שהוא בכל מקרה שבעים ואחד.

ניתן גם להציע הצעת ביניים, המקבלת את חידושו של הגר"ד גם למסקנה, אם כי ממתנת אותו מעט. בבית הדין התורני-הלכתי ההלכה נקבעת על פי שבעים ואחד דיינים בלבד, כפי שראינו ברמב"ם בהלכות ממרים. עם זאת במהלך הדיון ניתן להתחשב גם בדעתם של דיינים נוספים, שאינם מן המניין, כדי שההלכה תתלבן היטב. הצעה זו דומה לתירוצו שהציע ה'משנה למלך' שציטטנו לעיל, אם כי הוא הציע זאת רק כאפשרות המתקבלת בדיעבד⁶.

5 בעניין זה עיין גם בספר 'רסיסי טל', עמ' עח-עט.

6 עיין ב'מנחת חינוך' (מצווה ע"ז ס"ק יב) וב'אורים ותומים' (סימן י"ח ס"ק ג) שהציעו שהדיינים הנוספים על ע"א הם תלמידים המלמדים זכות. ועיין בתשובת 'משיב דבר' (חלק ד' סימן ד), שעל פי סוגייתנו פירש את הצורך במאה רבנים להיתר חרם דרבנו גרשום.

סנהדרין שלא בזמן הבית

הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (פ"ה ה"א) ובספר המצוות (עשה קנ"ג) קובע שאי אפשר לקדש חודשים ולעבר שנים כאשר אין סנהדרין. הרמב"ן בספר המצוות שם משיג על הרמב"ם:

"והתנימה מן הרב כי הוא אומר שהמצוה הזאת לא יעשה אותה לעולם אלא בית דין הגדול ובארץ ישראל בלבד... והנה דבר ברור וידוע הוא שבית דין הגדול בטל מארץ ישראל, ואפילו קודם החרבן ר"ל שלא היה בהם דין בית דין הגדול... ואם כן הדבר, לא היו יכולין לקדש על פי הראייה מומן הארבעים שנה קודם החרבן".

הרמב"ן מוכיח שבית הדין הגדול הפסיק להתקיים ארבעים שנה קודם החרבן. לאור זאת חולק הרמב"ן על הרמב"ם וטוען שאין צורך בבית הדין הגדול לקידוש החודש. הרי ידוע לנו שהמשיכו לקדש את החודש על פי הראייה גם אחרי החרבן.

הגר"ד הקשה על דברי הרמב"ן אצלנו מדברים אחרים שכתב הרמב"ן, בפירושו לתורה. בפרשת משפטים (שמות כ"ב כז) אוסרת התורה לקלל את הנשיא. הרמב"ם בהלכות סנהדרין הבין שאיסור זה כולל גם את נשיא הסנהדרין:

"כל המקלל דין מדיני ישראל עובר בלא תעשה שנאמר אלהים לא תקלל. וכן אם קלל הנשיא, אחד ראש סנהדרי גדולה או המלך – הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר: זנשיא בעמך לא תאור" (רמב"ם הל' סנהדרין פכ"ו ה"א).

הרמב"ן בפירושו על התורה מצדד בהבנתו של הרמב"ם שהנשיא שעליו מדובר בפסוק הוא גם נשיא הסנהדרין. הוא מביא ראיה לדבריו מהגמרא להלן במסכת הוריות. בגמרא שם שואל רבי יהודה הנשיא, שכידוע חי לאחר החרבן, האם יש לו דין של נשיא לעניין קרבן חטאת:

"בעא מיניה רבי מרבי חייא: כגון אני מהו בשעיר? אמר ליה: הרי צרתך בבבל" (הוריות יא:).

רבי חייא עונה לרבי שהוא אינו נחשב לנשיא כיוון שהוא כפוף לסמכותו של ראש הגולה שבבבל. ניתן להבין בשני אופנים את תשובתו של רבי חייא:

א. כיוון שיש מעל רבי סמכות נוספת, הוא כלל אינו נחשב לנשיא.
ב. רבי אכן נחשב לנשיא, אך כיוון שיש מעליו סמכות נוספת – הוא אינו מתחייב בקרבן של נשיא.

הרמב"ן כנראה פירש את תשובתו של רבי חייא לפי ההבנה השנייה, וסבר שגם לפי המסקנה רבי נחשב לנשיא. מכאן הוא מוכיח שהמונח "נשיא" בתורה מתייחס גם לראש הסנהדרין, כגון רבי יהודה הנשיא.

הגר"ד טען בשם אביו, הרב משה סולובייצ'יק, שדברים אלה של הרמב"ן עומדים בסתירה לדברי הרמב"ן בהשגות על ספר המצוות. בהשגות אמר הרמב"ן שארבעים שנה לפני החורבן בטלה הסנהדרין. אם כן, כיצד היה לרבי מעמד של נשיא הסנהדרין לאחר החורבן?

הגר"ד יישב את הקושיה על פי החילוק שראינו לעיל בין שני תפקידי בית הדין הגדול. בית הדין שחדל להתקיים לפני החורבן הוא בית הדין בתפקידו הממשלתי-טקסי, שהוא גם בית הדין הממונה על דיני נפשות. אולם, בית הדין התורני-הלכתי המשיך להתקיים גם לאחר החורבן, מתוך רצון להמשיך ולשמר את מסורת התורה שבעל-פה. רבי יהודה הנשיא קיבל את מעמדו כנשיא הסנהדרין מתוקף היותו הנשיא של בית הדין בתפקידו התורני-הלכתי. תפקיד שהיה קיים גם בתקופתו, לאחר החורבן.

דיינים פסולים בבית הדין הגדול

עד כה ראינו שתי נפקא-מינות לחילוק בין תפקידו השונים של בית הדין הגדול. הנפקא-מינה הראשונה הייתה בעניין מספר הדיינים שהרכיבו את בית הדין. הנפקא-מינה השנייה הייתה בעניין קיומו של בית הדין הגדול לאחר החורבן.

נפקא-מינה שלישית שהעלה הגר"ד היא לעניין האפשרות למנות דיינים פסולים לבית הדין הגדול. הרמב"ם בהלכות סנהדרין פוסק:

וְאִין מְעַמְדִין בְּסִנְהֵדְרִין אֵלָא כְּהֻנִּים לְוִיִּם וְיִשְׂרָאֵלִים הַמְּיוֹחָסִים הַרְאוּיִם לְהִשְׂאֵי לְכַהֲנָה, שְׁנֵאמַר זֶה־הִתְצַבּוּ שֵׁם עִמְךָ – בְּדוֹמִין לְךָ בַּחֲכֵמָה וּבִירָאָה וּבִיחָס" (רמב"ם הל' סנהדרין פ"ב ה"א).

לפי הרמב"ם אין למנות לבית הדין הגדול גרים וממזרים, אלא רק ישראלים מיוחסים. הגר"ד הקשה על פסיקה זו של הרמב"ם מהגמרא במסכת גיטין:

מְבַנֵּי בְּנֵי שֶׁל סְנַחְרִיב לְמַדּוּ תוֹרָה בְּרַבִּים. מֵאֵן אֵינּוּן? שְׁמַעִיה וּבַבְּטָלִיּוֹן" (גיטין נז:).

הגמרא קובעת ששמעיה וּבַבְּטָלִיּוֹן היו בני גרים. אלא שאנו יודעים כמובן ששמעיה וּבַבְּטָלִיּוֹן היו מן ה'זוגות'. אחד מהם היה נשיא בית הדין הגדול והשני היה אב בית דין.

עובדה זו סותרת לכאורה את דברי הרמב"ם, הקובע שהדיינים בבית הדין הגדול חייבים להיות מיוחסים!

הגרי"ד תירץ, שגם בעניין זה יש חילוק בין שני תפקידיו של בית הדין הגדול. בבית הדין המשמש בתפקיד הממשלתי-טקסי יש צורך דווקא בדיינים מיוחסים. בית הדין הזה אמור לייצג את כנסת ישראל, ועובדה זו דורשת מהדיינים, בין השאר, רמת ייחוס גבוהה.

לעומת זאת, בבית הדין התורני-הלכתי אפשר לקבל גם דיינים שאינם מיוחסים, דיינים שהם תלמידי חכמים ראויים אך חסרי "ייחוס". כאשר המטרה היא לשמור על מסורת תורה שבעל-פה אין חשיבות לייחוס. המשנה קובעת (בעניין אחר): "ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ" (להלן יג.). שמעיה ואבטליון אכן היו גרים, אך לצד זאת הם היו גדולי הדור ומשמרי הגחלת. לכן הם היו ראויים לשבת בבית הדין התורני-הלכתי⁷.

כפי שראינו לעיל, הגרי"ד הסביר שהחיוב ב'פר העלם דבר' שייך לבית הדין בתפקידו התורני-הלכתי. אם נקבל הבנה זו נצטרך לומר, לאור דברינו כאן, שגם כאשר יושבים בבית הדין דיינים שאינם מיוחסים עדיין אפשר להתחייב בקרבן זה. מסקנה זו משיטת הגרי"ד נתקלת בקושיה מהמשנה להלן:

"הורו בית דין, וידע אחד מהן שטעו ואמר להן 'טועין אתם, או שלא היה מופלא של בית דין שם, או שהיה אחד מהן גר או ממזר או נתין, או זקן שלא ראוי לבנים – הרי זה פטור,

שנאמר כאן 'עֵדָה' ונאמר להלן 'עֵדָה', מה עדה האמורה להלן – כולן ראויין להוראה, אף עדה האמורה כאן – עד שיהיו כולן ראויין להוראה" (משנה הוריות ד:).

כיצד מתיישבים דברי הגרי"ד עם המשנה? הרי המשנה קובעת במפורש שאין חיוב ב'פר העלם דבר' כאשר יושבים בבית הדין דיינים גרים או ממזרים!

תשובה חלקית לקושיה זו אפשר למצוא, אולי, בדברי הירושלמי על משנה זו:

7 המשנה בדף ד: קובעת, שאם מופלא של בית דין לא נכח בדין, ההוראה איננה הוראה ואינה מחייבת בקרבן. רש"י שם (ד"ה או שלא היה מופלא) הקשה: הרי היעדרות של כל אחד מחברי בית הדין פוגעת בהוראה, ומה מחדשת המשנה ביחס למופלא שבבית הדין?! תשובת רש"י היא, שמדובר על מקרה שבו מי שאינו כשר לדון הצטרף לדין כמופלא, מבלי שייחשב למניין שבעים ואחד הדיינים. תיאור זה של רש"י עשוי להתאים למעמדם של שמעיה ואבטליון בבית הדין הגדול.

"ניחא גר, ממזר – בית דין ממנין ממוזרין?! רב הונא אמר: בשעברו ומינו. רבי חנניה רבי מנא, חד אמר: בתוך שבעים, וחרנה אמר: חוץ לשבעים. מאן דמר חוץ לשבעים נחא, ומאן דמר בתוך שבעים – הא חוץ לשבעים לא? מכיון שאינו ראוי להוריה – נעשה כאבן" (ירושלמי הוריות פ"א ה"ד).

האמוראים בירושלמי נחלקו בשאלה: האם הפטור מקרבן במשנתנו הוא דווקא כאשר הדין הפסול הוא אחד משבעים ואחד הדיינים, או גם כאשר יש שבעים ואחד דיינים כשרים בלעדיו?⁸ נראה שהמחלוקת היא בשאלה מהו יסוד הפטור מקרבן כאשר אחד מהדיינים פסול.

לפי דעה אחת, הפטור מקרבן נובע מכך שהדין הפסול איננו נחשב כלל, וכאילו אינו נוכח בדיון – "נעשה כאבן". במקרה שהדין הפסול הוא אחד משבעים ואחד הדיינים – מבחינה הלכתית יש כאן רק שבעים דיינים. לכן הוראה של בית דין זה אינה מחייבת בקרבן. כאשר יש שבעים ואחד דיינים כשרים מלבד הפסול – נוכחותו אינה מעלה ואינה מורידה, וייתכן חיוב בקרבן.

הדעה השנייה סוברת שכאשר נוכח בדיון דין פסול, הוא פוגע בכשרותו של בית הדין כולו. לפי דעה זו אין חשיבות לשאלה האם הדין הפסול הוא אחד משבעים ואחד הדיינים או נוסף עליהם. גם במקרה השני, כיוון שעל כל פנים הדין הפסול נוכח בדיון – הוא מערער את מעמדו של בית הדין כולו, ולכן אין חיוב קרבן על הוראה של בית דין זה.⁹

על כל פנים, לפי שתי הדעות בירושלמי קיים תרחיש שבו גר או ממזר מתמנה לדין בבית הדין הגדול. מסתבר שבעניין זה מודים כל האמוראים שם לדבריו של רב הונא בתחילת הסוגיה, המסביר שאמנם אין למנות ממזר לבית הדין, אך על כל פנים אם עברו ומינו – המינוי תקף בדיעבד.

ייתכן שאפשר להיעזר בדברי הירושלמי האלה כדי להציע גרסה מתונה יותר של חילוק הגר"ד. מלכתחילה אסור למנות דין שאינו מיוחס לבית הדין בשני התפקידים

8 חשוב לציין, שלפי שתי הדעות קיים תרחיש שבו מספר הדיינים גדול משבעים ואחד. המחלוקת היא רק בשאלה האם בית דין כזה יכול להתחייב בקרבן כאשר אחד מהדיינים פסול. זאת בדומה לשיטת רבי יונתן שראינו לעיל, שלפיה קיים בית דין שבו יושבים מאה דיינים.

9 זאת בדומה לדין ש"עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה", התקף גם בכת של עדים שיש בה יותר משני עדים – עיין משנה מכות ה: .

– הן בתפקיד הממשלתי-טקסי והן בתפקיד התורני-הלכתי. אולם בדיעבד, אם עברו ומינו דיון כזה, יש חילוק בית שני התפקידים. בבית הדין הממשלתי-טקסי הדיינים חייבים להיות מיוחסים, וגם בדיעבד המינוי אינו חל. לעומת זאת, בבית הדין התורני-הלכתי המינוי של הגר או הממזר חל בדיעבד.

לפי זה נצטרך להסביר, שאמנם מלכתחילה היה ראוי שלא למנות את שמעיה ואבטליון לבית הדין, אפילו לא בתפקידו התורני-הלכתי. אך כיוון שכבר מינו אותם, כנראה בשל גדולתם המיוחדת בתורה – המינוי תקף. עם זאת, לפי דברי המשנה ניאלץ לומר שהוראה שיצאה מבית דינים של שמעיה ואבטליון לא יכלה לחייב ב'פ'ר העלם דבר', כיוון שישבו בו דיינים גרים. ואולי לדעה אחת בירושלמי נוכל להסביר ששמעיה ואבטליון לא נמנו במניין שבעים ואחד הדיינים, והוראתם של שאר הדיינים יכלה לחייב בקרבן זה¹⁰.

פסול גר

הירושלמי שציטטנו לעיל מחלק בין פסול גר לבין פסול ממזר. נראה מדברי הירושלמי שפסולו של גר קל יותר. בנסיבות מסוימות הוא עשוי לשבת כדיון בבית הדין הגדול אף לכתחילה, בשונה מממזר. לא מבואר בירושלמי מהו יסוד החילוק הזה. הבבלי (ד:): מביא מקור אחד לשני הפסולים ואינו מבחין ביניהם. מסתימת דברי הבבלי נראה שאין ביניהם כל חילוק.

מקור נוסף שבו נידון פסולו של גר לדון נמצא במסכת יבמות. הגמרא שם מביאה את המקור לכך שגר אינו יכול להיות דיון:

”אמר רבא: גר דן את חברו דבר תורה,

שנאמר: 'שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' א-לקיך בו, מקרב אחיך תשים עליך מלך' – עליך הוא דבעינן מקרב אחיך, אבל גר דן את חברו גר” (יבמות קא-קב).

הפסול של גר לדון נלמד מהפסוק ”מקרב אחיך”. מכאן לומד רבא שגר פסול לדון דווקא כאשר הנידון הוא ישראל, אך הוא יכול לדון גרים אחרים.

לדעת רש”י שם (ד”ה גר) גר יכול לדון גר אחר אפילו בדיני נפשות, ואילו בדיני ממונות הוא רשאי לדון אף ישראלים. שיטת רש”י עולה בקנה אחד עם דברי

10 לפי הסבר זה ייתכן שהמינוי שלהם היה מותר אף לכתחילה, כיוון שהיו כבר שבעים ואחד דיינים בלעדיתם.

הירושלמי, שלפיהם יש לגר סמכויות נרחבות בדין, ואפילו בבית הדין הגדול הוא עשוי לשבת.

התוספות (יבמות מה: ד"ה כיון) חולקים על רש"י. הם מפרשים שדברי רבא, המאפשר לגר לדון דווקא גר אחר, מתייחסים לדיני ממונות. נראה מדברי התוספות שבדיני נפשות הגר אינו יכול לדון כלל, אפילו לא גר אחר. כך מפורש בתוספות הרא"ש שם.

בניגוד לרש"י, התוספות מבינים שסמכויותיו של הגר בדין הן מצומצמות מאד. מסתבר שהם לא יקבלו את דברי הירושלמי המאפשר לגר בנסיבות מסוימות לשבת בבית הדין הגדול¹¹.

דבריו של רבא בסוגיה ביבמות, שלפיהם גר יכול לדון גר אחר, מעוררים קושיה על שיטת הרמב"ם בעניין סמיכת דיינים. הרמב"ם בהלכות סנהדרין קובע שדיין סמוך חייב להיות בקי בכל חדרי התורה, גם כאשר סומכים אותו לדון רק בתחום מסוים:

י"ש להן למנות כל מי שירצו לדברים יחידים, והוא שיהיה ראוי לכל הדברים, כיצד חכם מופלא שראוי להורות לכל התורה כולה יש לבית דין לסמוך אותו וליתן לו רשות לדון ולא להורות באיסור והיתר, או יתנו לו רשות באיסור והיתר ולא לדון דיני ממונות, או יתנו רשות לזה ולזה אבל לא לדון דיני קנסות, או לדון דיני קנסות אבל לא להתיר בכורות במומין, או יתנו לו רשות להתיר נדרים בלבד או לראות כתמים וכן כל כיוצא בהן (רמב"ם הל' סנהדרין פ"ד ה"חז).

לאור זאת מתעוררת השאלה, מה דינו של דיין שמסיבות טכניות אינו יכול לדון בחלק מהתחומים. הרמב"ם מתייחס לשאלה זו בהמשך הפרק:

י"חכם מופלא שהוא סומא בעינו אחת, אף על פי שהוא ראוי לדיני ממונות – אין סומכין אותו לדיני ממונות, מפני שאינו ראוי לכל הדברים, וכן כל כיוצא בזה" (רמב"ם שם ה"י).

לפי הרמב"ם, כיוון שסומא פסול מלהיות דיין בסנהדרין (עיין שם פ"ב ה"ט), אי אפשר לסמוך אותו אפילו לדיני ממונות בלבד. מדברי הרמב"ם נראה שלא די בכך שהחכם

11 בהמשך דבריהם מציעים התוספות שהפסול של ממזר לדון הוא קל יותר, והוא יכול לדון אפילו את ישראל, כיוון שאמו מישראל. חילוק זה הוא בכיוון ההפוך מהחילוק של הירושלמי, שדווקא מקל בגר יותר מבממזר. על כל פנים, לשני החילוקים אין רמז בסוגיית הבבלי במסכת הוריות, שכאמור מיישרת קו בין שני הפסולים.

יהיה בקי בכל תחומי התורה, אלא כדי לסמוך אותו לדיין צריכה להיות לו הסמכות והיכולת המעשית לדון בכל התחומים.

ה'קצות' (סימן ז' ס"ק א) הקשה על הרמב"ם מדברי רבא במסכת יבמות. לדעת רבא (סנהדרין ג.), כל דיין חייב להיות סמוך, אפילו כדי לדון בדיני ממונות. לכן, כאשר רבא קובע שגר יכול לדון גר אחר, הוא בוודאי מתכוון לגר שנסמך לדון בכך. לפי הרמב"ם, כיצד ייתכן שהגר קיבל סמיכה – והרי הוא אינו ראוי לדון בדיני נפשות?¹²

הגר"ד תירץ קושיה זו בשם אביו, הרב משה סולובייצ'ק. לדעתו, יש להבחין בין פסול של סומא לדון לבין פסול של גר. פסול סומא לדון הוא פסול 'גברא'. מעמדו של האדם מצד עצמו הוא פגום בהקשר זה, ולכן אי אפשר למנות אותו לדיין. בפסול מסוג זה אין מקום לחלק בין תחומים שונים של דין, וגם מינוי חלקי בלתי אפשרי.

לעומת זאת, פסול גר לדון נלמד מהפסוק "מקרב אחיך". המקור הזה מלמד שהפסול אינו נובע ממעמדו של האדם – ה'גברא', אלא מהיחס שבינו לבין הנידונים. כאשר הנידון הוא ישראל, הדיין אינו יכול לדון אותו בגלל היעדר הזיקה שביניהם. אך על כל פנים הוא אינו מופקע ב'גברא' מלהיות דיין. לפיכך, מינוי חלקי, המאפשר לדיין הגר לדון במקרים שבהם הנידון הוא גר, אפשרי גם לפי שיטת הרמב"ם¹³.

12 ה'קצות' בדבריו מניח שגר פסול לחלוטין לדיני נפשות, כשיטת התוספות. גם לשיטת רש"י, הגר פסול לדיני נפשות של ישראל, והוא יכול לדון בדיני נפשות רק גר אחר.

13 תירוץ זה מניח שגם לפי התוספות, הפסול של גר לדון בדיני ממונות נלמד מהפסוק "מקרב אחיך". אמנם לפי תוספות הרא"ש המקור לפסול בדיני נפשות איננו בפסוק זה אלא בפסוק "ונשאו אתך", כפי שמופיע בסוגייתנו. על פניו מקור זה אינו עוסק בזיקה שבין הדיין לנידון אלא במעמדו של הדיין מצד עצמו, ואם כן תירוץ הגר"מ מוקשה, וצ"ע.